

ASPECTUL VERBAL

DIN PERSPECTIVA TEORIEI LUI R.BUDAGOV

DESPRE ASEMĂNĂRILE ȘI DEOSEBIRILE DINTRE LIMBILE ÎNRUDITE

(Reflecții pe marginea problemei existenței aspectului verbal în limbile romanice)

Claudia CEMĂRTAN

Catedra Lingvistică Generală și Limbi Clasice

Le problème de l'existence de l'aspect verbal dans les langues romanes a été discuté contradictoirement pendant les dernières décennies. Une analyse sémantique et fonctionnelle, appliquée à ces langues, prouve qu'elles possèdent la catégorie grammaticale de l'aspect et que toute forme verbale personnelle exprime deux notions amalgamée – celle du temps relatif au moment où l'on parle (présent, prétérit, futur) et celle du degré d'achèvement de l'action.

A devenit deja un adagiu afirmația că aspectul verbal este una dintre categoriile cele mai controversate și mai discutate nu doar în lingvistica românească, dar și în teoria gramaticală generală, cunoscând, în special în ultimele decenii, o dezvoltare considerabilă și ajungând obiect de investigație în numeroase studii ale celor mai diverse limbi. Ideea spre care converg majoritatea concluziilor acestor studii este că opoziția aspectuală fundamentală de *imperfectiv* – *perfectiv* este o proprietate universală a verbului, care se regăsește, sub variate forme, în sistemul oricărei limbi și care este în relație strânsă cu alte categorii, ca cea a timpului, a Aktionsart-ului etc.

Cu toate acestea, mai mult decât orice altă categorie gramaticală, aspectul verbal mai suscită încă disensiuni între lingviștii preocupați de studierea lui. Nenumăratele definiții existente ale aspectului, de cele mai dese ori contradictorii, precum și interpretările aceluiași forme verbale ca perfective de către unii și imperfective de către alții, sunt o probă clară că ne aflăm în fața unei categorii deosebit de complexe. Pentru cei care încearcă a elucida această problemă primul pas constă în a găsi sau a stabili o definiție clară și precisă a ceea ce se subînțelege prin „aspect”. Însă, identificarea unei asemenea definiții se dovedește a fi decepționantă: diversitatea terminologică care face atât de dificilă investigarea acestei probleme este determinată și de pozițiile teoretice eterogene, adesea inconciliabile, ale cercetătorilor.

Controversa privind existența / non-existența aspectului verbal în domeniul neolatin se datorează, evident și în mare parte, aceluiași ambiguități terminologice și definatorii privind distincția dintre aspectualitate și acționalitate, sau, în termeni mai tradiționali, dintre aspect și Aktionsart, fapt ce a generat un număr impunător de studii în care aceste două categorii se confundă sau se interpretează una drept alta, contribuind și mai mult la intensificarea disensiunilor privind esența fiecăreia dintre ele.

Toate aceste divergențe de analiză și de terminologie creează o situație de ansamblu extrem de nebuloasă și confuză, așa încât pentru un cercetător care ar dori să descrie sistemul aspectual al unei limbi ar fi foarte dificil să propună un model acceptabil pentru un număr mai mare de lingviști.

Tradițional, studiile de gramatică sau de lingvistică, în care se ia în discuție problema privind aspectul verbal, iau drept „punct de plecare” postulatul că limbile slave, în general, și rusa, în particular, sunt „limbi cu aspecte” și că aici aspectul este o caracteristică morfologică inerentă verbului, fiecare formă verbală fiind asociată unui aspect (perfectiv sau imperfectiv). Cu excepția unui număr restrâns de verbe biaspectuale (verbe care pot avea, după context, sens perfectiv sau imperfectiv) și de verbe care din punct de vedere semantic nu au o limită naturală (imperfectiva tantum) sau sunt rezultative din punct de vedere semantic (perfectiva tantum), verbul rusesc se prezintă sub forma unor „cupluri” aspectuale: *читать* vs. *прочитать* (perfectiv prin prefixare); *решишь* vs. *решатъ* (imperfectiv prin alternanța vocalei tematice); *предсказать* vs. *предсказывать* (imperfectiv prin sufixare); *говорить* vs. *сказать* (perfectiv prin supletivismul radicalilor).

Principalul argument care se aduce în sprijinul concepției că doar limbile slave sunt „limbi cu aspect”, iar cele romanice – nu, este așa-zisa „autonomie” a opozițiilor aspectuale, acestea existând independent de expresia lor temporală, cum ar fi, spre exemplu, în formele de infinitiv, care pot fi imperfective sau perfective (*читать* vs. *прочитать*). Ideea ni se pare, cel puțin, nefondată, întrucât majoritatea renumitelor „cupluri aspectuale”, care stau la originea și la baza concepției despre exclusivitatea limbilor slave în posesia acestei

categorii, nu reflectă doar opoziții aspectuale propriu-zise, ci, de cele mai multe ori, ele denotă o semantică amalgamată de aspect și de Aktionsart chiar și în formele de infinitiv, fapt observat și de alți cercetători [1].

Tratarea cu discernământ a fenomenelor gramaticale și a celor lexicale a fost recomandată, în repetate rânduri, și de reputatul romanist R.Budagov, care, printre altele, observa: „Lingvistul trebuie să ia în considerație interacțiunea dintre sensurile lexicale și formanții gramaticali nu pentru a confunda noțiunile gramaticale cu cele lexicale, dar pentru ca, pe fondul acestei largi interacțiuni, să înțeleagă mai profund specificul atât al lexicului, cât și al gramaticii” [2].

Este incontestabil că aspectologia contemporană, cu toată amploarea și diversitatea studiilor pe care le înglobează, nu s-a emancipat totalmente de originile sale istorice și amprenta teoretică lăsată de aspectul verbului slav este evidentă. Astfel, majoritatea cercetătorilor care s-au preocupat de problema aspectului în limbile romanice acceptau drept punct de plecare sau de referință în demersurile lor științifice aspectul verbal slav. Încercarea de a „încadra” materialul lingvistic romanic în modelele slave și de a identifica asemănările și deosebirile dintre modalitățile de reprezentare a acestei categorii în limbile comparate conducea aproape exclusiv fie la negarea existenței lui în limbile romanice, fie la admiterea că aici ar exista unele manifestări specifice ale acestui fenomen, faptele aduse însă ca argument referindu-se, în realitate, la exprimarea Aktionsart-ului, nu a aspectului propriu-zis, și fiind, astfel, de natură lexicală, nu gramaticală.

Relevantă pentru această situație este opinia lui O.Duchaček, care, apreciind sistemul verbal slav ca pe unul unde aspectul este o categorie determinantă, menționa: „Un sistem analog – apt a exprima, într-o manieră sistematică, noțiunile de aspect și de caracter al acțiunii (Aktionsart – *n.n.*) – nu există în limbile care au un sistem foarte evoluat al timpurilor, așa cum e franceza, chiar dacă se resimte uneori necesitatea de a arăta că procesul verbal este încheiat sau, dimpotrivă, în curs de realizare și de a exprima maniera în care acțiunea se desfășoară, adică de a desemna începutul sau sfârșitul ei, durata, repetarea sau intensitatea etc.” [3]. Este evident că autorul își întemeiază concluzia pe lipsa asemănărilor dintre modul de redare a sensurilor aspectuale în limbile slave, luate ca etalon, și cele romanice. Or, în legătură cu aceasta, am putea cita o observație foarte precisă a reputatului romanist rus R.Budagov care, referindu-se la ineficiența abordării formale a asemănărilor și deosebirilor în gramaticile diferitelor limbi, preciza că „asemănările exterioare nu dezvăluie principalul – „constituția” lor internă” [4].

O „găselse” în soluționarea acestor disensiuni și interpretări contradictorii părea a fi noțiunea de aspectualitate sau, mai exact, cea de categorie funcțional-semantică a aspectualității, pusă în circulație prin anii '80 ai secolului trecut de către lingvistul rus A.V.Bondarko și aplicată pe larg de școala aspectologică din Sankt Petersburg. Această noțiune include tot materialul lingvistic ce comportă sensuri aspectuale într-un „câmp funcțional-semantic”, care cuprinde în sine și aspectul gramatical, și Aktionsart-urile, și îmbinările cu verbe faziale, dar și tot felul de adverbe de timp, de mod etc. Conceptul de „aspectualitate” și-a găsit destul de repede adepți și în rândurile cercetătorilor care se ocupau de căutarea aspectului verbal în limbile considerate tradițional fără aspect. Totodată, trebuie să remarcăm că această „panacee” nu a fost în măsură să pună punct în controversele privind relația aspectului cu limbile romanice. Mai mult decât atât: în încercarea de a descrie cât mai multe și mai variate modalități de expresie a valorilor aspectuale în limbile studiate, cercetătorii ajungeau într-un adevărat „hățiș” de interferențe și interacțiuni ale unor categorii aparținând diferitelor niveluri, așa încât aceleași forme apăreau perfective într-un context și imperfective în altul numai din cauza ocurențelor concrete.

În acest context, este util să amintim o altă remarcă a lui R.Budagov, care, printre preocupările sale din tinerețe, s-a dovedit a fi și problema aspectului în limba franceză [5]: „Este cunoscut, – observă savantul într-o lucrare mai târzie, – că în majoritatea limbilor romanice forma de perfect a verbului redă sensul de acțiune încheiată. Practic însă, în multe texte, perfectul se poate combina cu adverbe sau cu locuțiuni adverbiale care au un sens opus, de exemplu: *invité poi piú volte Lucia*” [6]. Însă, asemenea exemple nu contestă sensul categorial al perfectului romanic, consideră R.Budagov, cel de perfectivitate a acțiunii. „În asemenea cazuri, – precizează autorul, – deosebit de necesar este a distinge sensul lexical de cel sintactic (gramatical). Perfectul romanic își menține sensul categorial de perfectivitate a acțiunii, dar lexicul ocurent completează și complică acest sens” [7].

De altfel, opinia privind inexistența aspectului verbal în limbile romanice se conturează încă în primele decenii ale secolului trecut. Astfel, J.Vendryes, în celebra sa lucrare „Le language”, apărută la Paris în 1921, susținea că unele limbi neglijează totalmente sau parțial aspectul (cum ar fi, spre exemplu, franceza și, implicit,

limbile romanice în general), în timp ce altele neglijează totalmente sau parțial timpul (cum ar fi limbile semitice), ajungând să creadă că există chiar o opoziție între timp și aspect [8]. Un alt savant notoriu al acelor timpuri, A.Meillet, afirma că sistemul verbal al limbii latine, unde el recunoștea existența a două aspecte clar conturate – *infectum* și *perfectum* – nu s-a conservat în limbile romanice, care „au pierdut tot ce avea valoare de aspect și n-au păstrat decât valoarea temporală” [9]. Șirul lor poate fi continuat până în timpurile mai recente.

Fără îndoială, au existat și opinii opuse, ideea existenței aspectului verbal în limbile romanice adunându-și destui partizani de-a lungul timpului.

De altfel, interpretarea aspectului verbal romanic în corelație cu cel latin ar avea o motivație mult mai puternică, întrucât limbile romanice își au originea în limba latină, ele reprezentând un caz aparte de formare a unui grup de limbi (în componența familiei de limbi indoeuropene) într-o perioadă de timp determinată și în baza unei limbi-sursă cunoscute și destul de bine documentate. Cercetările tipologice ale limbilor romanice demonstrează că noile idiomuri, formate pe baza limbii latine, au moștenit nu doar lexicul, dar și structura ei gramaticală, categoriile gramaticale, inclusiv cea a aspectului.

Numeroși lingviști care au adoptat această poziție reies din principiul că unul și același conținut categorial (în cazul dat – aspectul verbal) poate accepta, în limbi diferite, modalități de expresie diferite. În această ordine de idei este relevant că însuși Iu.Maslov, „părintele” aspectologiei ruse contemporane, observa că „natura expresiei formale a aspectului gramatical al verbului (prin radical, flexiune sau forme analitice) nu este prioritară. În schimb, preciza savantul, pentru expresia gramaticală a aspectului important este că „totalitatea sau cea mai mare parte a lexicului verbal prezintă opoziții cu valoare aspectuală grație paradigmelor formelor gramaticale ale aceluiași verb” [10].

„Nu cunosc bine situația din limbile slave, – opina, la timpul său, reputatul lingvist ieșean Gh.Ivănescu, – dar cred că din punct de vedere al înțelesului nu există nici o deosebire între aspectul românesc și cel slav. Aspectul există în toate limbile (cel puțin, în cele indoeuropene) și este exprimat în toate limbile, dar modul de expresie este deosebit. Numai prezența aspectului în limbi ca româna, franceza, latina, germana etc. poate explica de ce, de exemplu, pentru acțiunile trecute există la indicativ câte trei sau mai multe timpuri. Dacă am dispune numai de categoria simplă a timpului, am avea numai o singură formă temporală pentru trecut. Combinând însă categoria temporală a trecutului cu mai multe aspecte, obținem mai multe timpuri trecute” [11].

O observație de principiu se impune în acest context: atât în limbile slave, considerate drept model pentru ilustrarea aspectului, cât și în cea latină, care se caracterizează printr-o simetrie remarcabilă a formelor aspectuale, categoria aspectului nu are mijloace discrete de expresie. În acest sens este elocventă remarca lui A.Mirambel, care, realizând o privire de ansamblu asupra modalităților de manifestare a aspectului verbal în diferite limbi – înrudite și neînrudite – și identificând un ansamblu de trăsături definitorii comune, conchidea: „Aspectul este în relație cu alte categorii verbale. Nu există, de fapt, „aspect pur”, adică formă verbală care ar exprima doar aspectul, excluzând toate celelalte noțiuni aferente verbului” [12].

Aceeași idee este reluată și de E.Coșeriu, care preciza că „trebuie să se țină cont de faptul că o categorie gramaticală poate apărea combinată (în expresia și/sau în conținutul său) împreună cu o altă categorie; astfel, în latină, exprimarea categoriei cazului este indisolubil combinată cu expresia categoriei numărului [...]. Cât privește categoria aspectului, aceasta se prezintă aproape întotdeauna strâns combinată cu categoria timpului”, specificând că, în acest caz, „categoria timpului poate prevala într-o limbă dată asupra categoriei aspectului sau viceversa și, în acest sens, accepțiunile aspectuale sau temporale pot fi, respectiv, efecte secundare ale celeilalte categorii” [13].

Acești lingviști au în vedere existența unor morfeme gramaticale polivalente, ca, de exemplu, desinența **-ră** a formei **lăudară**, care amalgamează categoriile de mod (indicativ), timp (perfectul simplu), număr (plural), persoană (a III-a), diateză (activă) și aspect (perfectiv). În consecință, aceleași morfeme flexionare pot să exprime simultan, pe lângă alte categorii gramaticale, și pe cea de aspect.

„În general, – observa în legătură cu acest subiect renumitul aspectolog polonez S.Károlik, – timpul și aspectul sunt două categorii semantice net distincte în limbaj și diferențiate cu exactitate prin definițiile care le reflectă autonomia. Dacă la nivel conceptual aspectul și timpul sunt izolabile unul de altul, se întâmplă adesea ca la nivelul reprezentării idiomatice ele să fie amalgamate într-un singur simbol, adică să nu aibă exponenți discreți. Cu toate acestea, având în vedere că amalgamul și discreția nu sunt decât tehnici de exprimare, ar trebui să riscăm a căuta izomorfismul acestor două niveluri și a postula existența unui sistem aspecto-temporal la nivel conceptual” [14].

Conceptul dat se bazează pe ideea sincretismului categorial al unuia și aceluiași semn lingvistic – un singur morfem cumulează câteva sensuri gramaticale, când una și aceeași formă poate exprima mai multe categorii gramaticale: de exemplu, formele rom. *cântai*, it. *cantó*, sp. *cantó*, fr. *il chanta* sintetizează noțiunea de timp trecut cu cea de aspect perfectiv, iar rom. *cântam*, it. *cantava*, sp. *cantaba*, fr. *il chantait* – noțiunea de timp trecut cu cea de aspect imperfectiv. Prin urmare, în cazul limbii române, am putea vorbi despre o valoare temporal-aspectuală a formei verbale, care întrunește două categorii gramaticale – cea de timp și cea de aspect. De altfel, și la studiul limbilor slave se aplică tot mai activ noțiunea de forme aspectual-temporale ale verbului (видо-временная система, видо-временная форма etc.), dat fiind că „aspect pur” nu există nici în formele gramaticale ale verbului rusesc, morfemele „aspectuale” cumulând și alte valori gramaticale, de cele mai multe ori pe cele temporale, precum și pe cele de modalitate a acțiunii (Aktionsart).

Referințe:

1. Bertinetto P.M., Delfitto D. Aspect vs actionality: Why they should be kept apart // Tense and Aspect in the Languages of Europe (éd. Ö.Dahl), Eurozyp, vol.6. - Berlin, New York, 2000, p.189.
2. Будагов Р.Я. Сходства и несходства между родственными языками: Романский лингвистический материал. - Москва: Наука, 1985, с.207.
3. Ducháček O. Sur le problème de l'aspect et du caractère de l'action verbal en français // Le Français moderne, nr.3, 1966, 34, p.162.
4. Будагов Р.Я. Сходства и несходства между родственными языками: Романский лингвистический материал. - Москва: Наука, 1985, с.129.
5. Будагов Р.А. Проблемы семантики перфекта во французском языке // Ученые записки ЛГУ, серия филологических наук, вып.5, 1941.
6. Bertinetto P.M., Delfitto D. Aspect vs actionality: Why they should be kept apart // Tense and Aspect in the Languages of Europe (éd. Ö.Dahl), Eurozyp, vol.6. - Berlin, New York, 2000, p.35.
7. Ibidem, p.36.
8. Vendryes J. Le language. - Paris, 1921, p.117-118.
9. Meillet A. Linguistique historique et linguistique générale, I, p.165.
10. Маслов Ю. Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание. Языки славянской культуры. - Москва, 1978/2004, с.307.
11. Ivănescu Gh. Cronică lingvistică: Eugen Seidel: Zu den Functionen der Vergangenheitstempora in Rumänischen // Insemnări ieșene, august, 1940, p.131.
12. Mirambel A. Aspect verbal et système: essai d'une typologie // Revue des études slaves, Tome 37. - Paris, 1960, p.76.
13. Coșeriu E. Aspect verbal ou aspects verbaux? Quelques questions de théorie et de méthode // La notion d'aspect. Actes du Colloque organisé par le Centre d'Analyse syntaxique de l'Université de Metz. - Paris, 1980, p.15.
14. Károlak S. Le concept d'aspect et la structure notionnelle du verbe // Studia kognitywne, 1, SOW, Warszawa, 1994, p.23.

Prezentat la 08.07.2011